УДК.811.581:811.1
DOI: 10.35254/bhu/16948130_2021_55_89

Токтобаева А.
К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети, окутуучу

ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫК БААЛУУЛУКТАРДЫН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ, ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ ЖАНА ОРДУ

Кыскача мазмуну

Бул макалада ааламдашуунун алкагында жүрүп жаткан процесстер улуттун мындан ары социалдык жана маданий жактан өсүп-өнүгүү багытын аныктоо сыяктуу актуалдуу маселелерди жаратат. Дүйнө жүзүндөгү экономикалык жана маданий чектердин кеңейүүсү менен бирге экологиялык көйгөйлөр, адам өмүрүнүн коопсуздугуна шек келтирген көрүнүштөрдүн алкагында жаш муундарды жалпы адамзаттык баалуулуктарга карата көз караштарын калыптандыруу изилдөөнүн негизги өзөгүн түзүп турат. Мындай жагдайда бардык адамдардын биригүүсү үчүн кызмат кыла турган жалпы адамзаттык баалуулуктарды кармануу, ааламдашуунун натыйжасында келип чыккан дүйнөлүк кризиске карата олуттуу туруштук бере ала турган жаштарды тарбиялоо маселесин актуалдаштырат. Бул маселе, ар бир өлкөдөгү атуулдар, жазуучулар, окумуштуулар, социалдык жана гуманитардык тармактардын өкүлдөрү тарабынан жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндө теориялык практикалык ой-тутумдарга кайрылууну талап кылат.

Түйүндүү сөздөр: *баалуулук, адамзаттык баалууктар, таалим-тарбия, укук, билим, ой-пикирлер, этика, эстетика, атуул, гуманизм.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ ИХ ЗНАЧЕНИЕ И МЕСТО В ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются процессы, происходящие в условиях глобализации, поднимаются такие важные вопросы, как определение направления дальнейшего социального и культурного развития нации. Наряду с расширением экономических и культурных границ по всему миру, экологические проблемы, проблемы в отношениях, формирование отношения молодого поколения к общечеловеческим ценностям в контексте явлений, угрожающих безопасности человеческой жизни, составляют основу исследования. В этом контексте приверженность общечеловеческим ценностям, которые служат объединению всех людей, поднимают вопрос о воспитании молодых людей, которые могут серьезно противостоять глобальному кризису, вызванному глобализацией. Этот вопрос требует обращения граждан, писателей, ученых, представителей социальной и гуманитарной сфер каждой страны к теоретическим и практическим представлениям об общечеловеческих ценностях.

Ключевые слова: *ценности, человеческие ценности, воспитание, право, образование, мнения, этика, эстетика, гражданин, гуманизм.*

THEORETICAL FOUNDATIONS AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE AND PLACE OF UNIVERSAL HUMAN VALUES.

Abstract

The current processes of exchange raise important issues such as determining the direction of further social and cultural development of the nation. The main focus of the study is to strengthen the views of the younger generation on universal values in the context of nuclear biological weapons, environmental problems, the rise of religious extremism, etc., which threaten the security of human life, accompanied by the expansion of economic and cultural borders around the world. In this context, adherence to universal human values, which will serve to unite all people, raises the issue of educating young people who can seriously withstand the global crisis caused by globalization.

Keywords: *values, human values, education, law, knowledge, ideas, ethics, aesthetics,*

Коомдук өнүгүүнүн бир баскычынан башка бир баскычка өтүү процесси, ар дайым жалпы адамзаттык баалуулуктарды аныктоо талабын коёт. Өзгөчө XXI кылым жалпы адамзаттын астына жалпы адамзаттык баалуулуктардын артыкчылыгын таануу маселесин актуалдаштырды. Жалпы адамзаттык баалуулуктар — ар кандай тарыхый доордогу адамдардын жашоо ишмердүүлүгүнө таандык болгон адам баласынын жалпы кызыкчылыктарын чагылдырат жана социалдык-экономикалык көндүмдөрүн да камтуу менен бирге бүткүл адамзаттын маданий өнүгүүсүндөгү орчундуу багыт болуп эсептелет. Илимий логикага жараша бир нерсе туурасында талкуулап, талашып, бир нерсени далилдеп, аны четке кагып, сындоодон мурда, ошол терминдин, сөз айкашынын, сүйлөмдүн, түшүнүктөрдүн мазмунунун маанисин түшүнүп алуу керек, анткени ушул терминдердин баары абстракттуу ойлонуу процесстеринде орун алат. Андыктан, “баалуулук” деп эмнени айтаарын, “жалпы адамзаттык” деген термин эмнени түшүндүрөөрүн, андан кийин “жалпы адамзаттык баалуулуктар” эмнени билдирээрин тактап алуу зарылчылыгы келип чыгат жана жалпы адамзаттык баалуулуктар, алардын адамдын жашоосундагы орду жөнүндө түшүнүктөргө, изилдөөлөргө кайрыла турган болсок, төмөнкү аныктоолорго токтолобуз. Аксиологиянын теория укугун, статусун алып, өзүнчө окуу катарында калыптанып өнүгүшү немец физиологу жана философу Г. Лотценин ысмы менен байланышкан. Ал XIX кылымдын 60–70-жылдары баалуулук дүйнөсүн өзүнчө ажыратып караш зарылдыгын далилдеген.Баалуулук — аксиология (грекче axio–кымбат, баалуу жана locos–окуу) дегенди билдирет. Баалуулуктар табияты, алардын бири-бирине байланышы жөнүндөгү окуу.

Аксиология — баалуу, кымбат нерселердин теориясы, ошол туурасындагы 12 илим болуп эсептелет [1]. Аксиологиядагы негизги нерсе — баалуулук жөнүндөгү түшүнүк. Баалуулуктар маселесинин пайда болушу жалпы жонунан тигил же бул доордо маданий салттардын баркы түшкөндүгүнөн жана коомдун туруктуу көз карашынын алмашышынан пайда боло турган көрүнүш. Баалуулук багыттары, инсандын ички, рухий түзүлүшүнүн маанилүү элементтери. Баалуулуктардын негизги мазмунун адамдын саясий, философиялык, адептик ишенимтери, башкача айтканда анын терең жана туруктуу байланыштары, жүрүм-турумдун адептик принциптери түзөт [2, 70-б]. Ырасында эле коомдун алмашуусу менен адамдардын көз карашы өзгөрүп, анын ички маанилүү элементи болгон баалуулуктар дагы алмашууда.

Баалуулук — адам жана коом үчүн айлана чөйрөдөгү обьектинин (жаратылыш жана коомдук турмуштун кубулуштарында кездешүүчү жыргал, жакшылык жана кара санатайлык, сылыктык жана оройлук, сулуулук жана көрксүздүк ж.б.) оң же терс маанини ачуучу өзгөчө социалдык аныктама болуп эсептелет. Үстүртөн караганда баалуулук буюмдун же көрүнүштүн өз касиети сыяктуу сезилет, чындыгында ал касиет жаратылыштын өзүндө, обьектилердин ички структурасында эмес, ал адамдын коомдук турмуш чөйрөсүнө гана таандык жана адамдын социалдык мамилелеринин бир чагылышы болуп эсептелет [3, 375-б]. Баалуулук айрым учурларда кандайдыр бир буюмдун касиети сыяктуу сезилет, бирок жогорудагы аныктамадан улам ал адамдардын чөйрөсүнө гана таандык экенине ынанабыз. Баалуулук — адамдын ички сыры, жан дүйнөсү, сезими, адамдар менен карым-катнашы, изгилиги, иш-аракетте билине турган кайрымдуулугу, туруктуулугу, мээримдүүлүк тарбиясы — деп берилген. Ушул белгиленген баалуулуктарды таратуучулар: жеке инсандар, социалдык топтор, саясий көз караштары бирдей кишилер. Байыркы булактарды карай турган болсок, байыртадан эле Сократ, Платон, Аристотель сыяктуу көптөгөн улуу ойчул-философтор идеалдуу адамдын образын негиздөөгө умтулуу аркылуу негизги баалуулуктарга басым жасашкан. Афина шаарынан чыккан алгачкы философ Сократ алгачкылардан болуп адам өмүрүнүн маңызы, адам бул жашоого келгендеги вазыйпасы, дегеле жамандык менен жакшылык сыяктуу ойлордун тегерегинде терең ойлонгон. Ал өзгөчө моралдык баалуулуктарга маани берүү менен алардын чыныгы мазмунун таанып-билүүгө үндөгөн жана аларды өзгөртпөй түзүүгө аракет кылган. Сократка моралдык баалуулуктардын, башкача айтканда, адеп-ахлактын алгачкы баштоочусу деген наам ыйгарылган. Сократ биринчилерден болуп кеңпейилдик, сулуулук, бакыт, акыйкаттык сыяктуу түшүнүктөрдү баалуулук катары белгилеген. Маселен “бакыт” түшүнүгүн ала турган болсок, Сократ адам материалдык дүйнө менен бактылуу боло албасын жана адамдын жан дүйнөсүнө жакшылык жыш толгондо гана адам бактылуу болоруна көзү жеткен. Платон баалуулукту изилдөөдө анын ар бир адамда өзгөчө чагылаарын көрсөтүп, “адам — бардык нерсени ченөөнүн чени” деген ой пикирди киргизген. Ар кайсы тарыхый доорлор баалуулук түшүнүгүнө өзүнүн изин калтырып кеткен. Мисалы орто кылымдарда баалуулук түшүнүгү диний ишенимдер менен байланышат, ал эми кайра жаралуу доорунда баалуулуктар биринчи планда гуманизм түшүнүгү менен үндөшүп турган. Платондун пикири боюнча адам рухий баалуулуктарды унутуп кара курсак менен кызыл кекиртектин кулуна айланса, башкача айтканда, дүнүйөнүн кулуна айланса анда ал башка жандык болуп кайрадан дүйнөгө жаралып тиричиликтин азап-тозогун кайрадан тартат деген. “Качан гана адам оомалуу-төкмөлүү дүйнөнүн жалган азгырыктарынан жогору болуп, рухий баалуулуктарга шайкеш жашаганда, анын жаны кайрадан ажайып кооз, ырыскы менен бакытка бөлөнгөн мекенине кайтып келип түбөлүккө жай табат” [4, 97-б]. Ал эми Платондун окуучусу болгон Аристотелдин 14 окууларында билим, этика, искусство, акылмандык, айкөлдүк, марттык, даанышмандык сыяктуу түшүнүктөр кеңири орун алган. Аристотель баалуулук категориясын башка философиялык түшүнүктөрдөн ажыраткан жана жаңы баалуулуктар иерархиясын түзгөн. Аристотель баалуулук деп кудай жараткан жыргалчылыктарды, тактап айтканда адамдын жан дүйнөсүн, анын акыл эсин таанып, “Чоң этика” деген эмгегинде жыргалчылыктардын бул түрүнө “баалануучу” (“тимиа”) деген аныктама берет. Аристотель этикага чоң маани берүү менен өзүнүн эмгектеринде этиканы, адамды активдүү ишмердүүлүккө чакырган үгүтнасыяттын илими катары мүнөздөгөн. Ал бийлик менен рахаттарга умтулууну четке каккан. Даанышман адам бардык чөйрөлөрдөгү ашыкча нерседен оолак болууга аракет кылат, анткени адеп-ахлактуу-

лук кандайдыр бир чен өлчөмдү сактоодон турат. Немец философу Р. Г. Риккерт жана Рим философу Л. А. Сенека дүйнө жүзү, андагы адамдар жана баалуулуктар жөнүндө төмөндөгүдөй пикирлерин билдиришкен. Р. Г. Риккерт чындык баалуулук менен айкалышып тураарын жана дүйнө чындыктардан жана баалуулуктардан турат деген. Белгилүү Рим философу Л. А. Сенека адамзат жөнүндө айтканда аны бир бүтүн эл катарында карап, бүткүл дүйнө — бардык элдердин Ата Мекени деп көп айткан. Анын чыгармалары адеп-ахлак жана практикалык маселелерге тийиштүү болгондуктан өтө кызыгууну туудурат, ал маселелер Сенекада философиялык жактан негизделген. Анын турмуштук акылмандык жөнүндө айткандары күнү бүгүнгө чейин маанисин жогото элек: “Өзүңдөн жогору турган адам сага кандай мамиле жасарын кааласаң, сен да өзүңдөн төмөн турганга ошондой мамиле жаса». Демек, Сенеканын бүткүл дүйнөнү бардык элдердин ата-мекени деп кароосу, бардык элдер үчүн жалпы баалуулуктар болушу керек деген ойду туюнтат.

Баалуулуктарды байыркы ойчулдардын философиялык кол жазмаларынан кол жазмаларынан кеңири орун алгандыгын дагы көрүүгө болот, анда жалпы адамдардагы баалуулуктардын негизги бөлүгүн кең пейилдүүлүк, адилеттүүлүк жана жүрүм-турум нормалары ээлеп турат. Мындан жалпы адамдардагы баалуулуктардын эң негизги көрсөткүчү болуп адам жана адамга карата мамиле жана андагы баалуулуктар түзүп тураарын белгилөөгө болот. Адам болумушунун маани-маңызы, адамдагы баалуулуктар, адам жашоосунун маңызын издөө жөнүндө австриялык психиатр В. Франкл өзүнүн “Адам — жашоонун маңызын издейт” аттуу эмгегинде терең ой жүгүртөт. В. Франклдын пикири боюнча адам баалуулуктарды кабыл алуусу менен өзүн байытат, ал эми адамдын ички дүйнөсүнүн байышы, анын жашоосунун маңызын түзөт,— деп руханий баалуулуктардын ордун өзгөчө баса белгилейт [5, 94-б]. Баалуулуктар боюнча илимий изилдөөлөрдө баалуулуктар жана алардын жаратылышы жөнүндө көп кырдуу ой-пикирлер орун алат. Мурзахмедова Г. М. Манастын жети осуятында мекенчилдик, жоопкерчилик, заманбап жаштардын Мекенине болгон сүйүү менен көрсөтүлгөн баалуулуктар дагы бар деп эсептейт [6, 184-б]. Баалуулуктарга көптөгөн окумуштуулар өздөрүнүн изилдөөлөрүндө кайрылышып, ага байланыштуу бир нече изилдөөлөрдү жүргүзүп келишет. Ал изилдөөлөргө А. Г. Здравомыслов, М. С. Каган, В. А. Караковский, М. Рокич, В. П. Тугаринов, А. С. Жантаев, Т. А. Коңурбаев изилдөөлөрүн жана А. Н. Асипованын ж. б. эмгектериндеги баалуулуктар жөнүндөгү пикирлерин кошууга болот.

Демек, улуттук маданияттардын, диндердин, адамдардын жашоо деңгээлдеринин жана жер жүзүндөгү элдердин өнүгүү деңгээлинин айырмачылыгына карабай, жалпы адамдар үчүн бийик тутулган жалпы адамзаттык баалуулуктар бар экендигине ынанууга болот. Жалпы адамзатты, аларды курчап турган руханий кризистен чыгарып кетүү үчүн ал жалпы адамзаттык баалуулуктар ар бир адам тарабынан аткарылышы зарыл [7, 18-б]. Ал эми жалпы адамзаттык баалуулуктар болочок мугалимдердин гуманисттик көз караштарын калыптандыруудагы эң негизги каражат деген ойдобуз. Ошентип, учурдагы билим берүү системасында бир кыйла жаңылануулар, кайра өзгөртүп түзүүлөр жүрүп жатат. Ошондой кайра өзгөрүүгө багытталган билим берүү саясатынын ичинде жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндөгү теориялык окууларда, Ж. Деллор сунуштаган сыяктуу жоболордо, келечектеги жаш муундарга таалим-тарбия берүүчү болочок мугалимдерди даярдоо үчүн иштелип чыккан толуктоолор киргизилип калса, жаш муундарыбыздын XXI кылымдын талаптарына жооп бере ала турган, толук кандуу инсан болуп өсүп-жетилишине бирден бир шарт түзүлмөкчү.

Адабияттар

1. *Философия энциклопедиялык окуу куралы — URL.: https:// www.bizdin.kg — (дата обращения: 10.02.2021)*

2. *Кыргыз совет энциклопедиясы башкы.— Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедия башкы редакциясы, 1976.— Т. 1: А-БЮСТ.— 608-б.*

3. *Ивин А. Аксиология / А. М. Ивин.— Москва: Высшая. школа, 2006.— 390 с.*

4. *Мамбетакунов Э. М. Педагогиканын негиздери / Э. М. Мамбетакунов Т. М., Сияев.—Бишкек: Айт, 2008.— 304-б.*

5. *Философиялык (энциклопедия). Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору / Бишкек: Кыргызстан, 2004.— 253-б.*

6. *Мурзахмедова Г. Роль эпоса «Манас» в патриотическом воспитании молодежи (на примере семи заветов Манаса) / Г. Мурзахмедова.— Вестник КНУ.— Б., 2013.— № 4.— С. 184–187.*

7. *Келдибай кызы М. Ч Айтматовдун “Кылым карытар бир күн” романында нравалык маселелердин корком чагылдырылышы / Келдибай кызы М. // Вестник БГУ им.К.Карасаева.— 2008.— № 4.— С. 128–133.*